

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На прямих рукопису

ШЕВЧЕНКО Анатолій Федорович

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАЦІ І ФАКТОРИ ЇЇ ЗРОСТАННЯ
В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.01.01 - Політична економія

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора економічних наук

Робота виконана на ка
факультетів Київського уні

Науковий консультант - доктор економічних наук,
професор Ветчинів І. А.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор Богиня Д. П.

доктор економічних наук,
професор Станян Г. А.

доктор економічних наук,
професор Панасюк Б. Я.

Провідна організація: Інститут аграрної економіки
УАН

Захист відбудеться " 11 " травня 1996 року
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д. 01. 01. 18 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня
доктора економічних наук при Київському університеті імені
Тараса Шевченка за адресою: 252601, м. Київ, вул. Володимирська,
60.

Автореферат розісланий " 4 " квітня 1996 р.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету ім. Тараса Шевченка

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат економічних
наук, доцент

ЛЕОНЕНКО П. М.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В економічній науці і господарській практиці нашої країни і зарубіжжя для характеристики результативності трудової діяльності людей і оцінки її рівня на протязі багатьох років використовується категорія "продуктивність праці", яка відображає кількість продукції, що виробляється в процесі праці і затрати праці на її виробництво. Як правило, продуктивність праці характеризує результативність затрат живої праці в сфері матеріального виробництва. Але ця категорія може використовуватися і для характеристики результативності сукупних затрат живої і вичерпленої праці. Механізм підвищення продуктивності праці полягає в тому, що затрати минулої праці зростають, а затрати живої праці скорочуються, але так, що вразі — респ відбувається зниження загальних затрат праці.

Однак в сучасному економічному і соціальному житті суспільства відбуваються зміни, які вимагають нового концептуального підходу в розумінні оцінки результату праці при збереженні ролі і значення категорії "продуктивність праці". Нинішній етап світового соціально — економічного розвитку характеризується перш за все великими зрушеннями в продуктивних силах суспільства, які викликані науково — технічним прогресом. Розвинуті країни світу вступили в постіндустріальну стадію, якій властивий новий технологічний спосіб виробництва, що забезпечує перехід від екстенсивного, затратного до інтенсивного, ресурсозберігаючого типу економічного зростання. На основі прогресивних технологій і з допомогою нової техніки суспільство не лише досягає економії затрат праці, а й виробляє різноманітні сучасні споживні

вартості високої якості. Але останнє не враховується і не відображається категорією "продуктивність праці". Це є одним з істотних чинників, що зумовлюють для характеристики результативності трудової діяльності людей використання іншої більш загальної економічної категорії, якою, на нашу думку, є "ефективність праці".

Другим важливим чинником є те, що трудова діяльність людей здійснюється в умовах ринкової економіки. Україна теж переходить до ринкових відносин. Тем самим складається нова ситуація. В умовах адміністративно - командної економіки абсолютизувалося матеріальне виробництво і проблеми реалізації практично не існувало. Розподіл і перерозподіл виробленої продукції відбувався на основі державного плану, через систему матеріально - технічного постачання. За ринкової економіки поряд з матеріальним виробництвом важливу роль відіграє сфера обміну, ринок, де відбувається реалізація виробленої продукції. В цих умовах потрібно не лише виробити продукцію, але й врахувати потреби споживачів, забезпечувачи відповідний асортимент і якість продукції. Щоб реалізувати цю потребу ринку в розвинутих країнах світу створена потужна система маркетингу, яка покликана глибоко вивчати вимоги ринку, враховувати до дрібниць умови реалізації продукції. Ця система включає в себе і систему інформації, рекламу, канали збуту. Як відомо, в умовах адміністративно - командної економіки недооцінка обміну, розподілу і споживання неминуче породжувала невідповідність між виробництвом товарів та потребами споживачів. Хронічним був товарний дефіцит і при цьому не вистачало одних товарів при перевиробництві інших. Інакше кажучи, спроба поєднати виробництво і

споживання при допомозі державного плану виявилась неспроможною. Досвід переконливо доводить, що лише ринок з властивою йому наукою і практикою маркетингу забезпечує тісне поєднання виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто усіх фаз суспільного відтворення. Але для цього потрібно враховувати результативність праці не лише в сфері матеріального виробництва, а й у сфері обміну і споживання. І тут, на нашу думку, таким уніфікованим показником може бути ефективність праці.

Нарешті, не можна не враховувати глибокі зміни у структурі суспільного виробництва. На основі нового технологічного способу виробництва істотно змінюється співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг. В розвинутих країнах у сфері послуг зайнято понад дві третини працюючого населення, а у матеріальному виробництві — менше однієї третини. В Україні, на жаль, сфера послуг залишається недостатньо розвинутою, тому що і саме матеріальне виробництво, його технічна озброєність далекі від сучасного світового рівня. Але і при цьому ми не можемо не враховувати закономірні зміни, які відбуваються у співвідношенні матеріального виробництва і сфери послуг. Цілком зрозуміло, що величезне зростання сфери послуг, її значне переважання сфери матеріального виробництва робить недостатнім показник продуктивності праці, вимагає узагальнюючого показника, яким, на наше переконання, може бути ефективність праці.

Отже, в сучасних умовах категорія "продуктивність праці", яка відіграла і може відігравати зараз виключно важливу роль стосовно матеріального виробництва, виявляється недостатньою. Вона, по — перше, не охоплює всіх видів конкрет-

ної праці, особливо в сфері нематеріального виробництва, а по - друге, не відображає всієї багатогранності праці і її результату. Тому для характеристики результативності праці і оцінки її рівня пропонується застосовувати категорію "ефективність праці".

Ефективність є актуальною і універсальною проблемою суспільства, до якої привернута увага багатьох дослідників світу. Відомий американський економіст Пол Хейне назвав ефективність достоїнством, яке найбільш повно підноситься економістами. Це стосується і ефективності праці.

Будь - яке суспільство зацікавлене у високоефективній праці своїх громадян, бо від цього залежить ступінь задоволення їх потреб і місце країни у світовому співтоваристві. Україна має багаті природні і трудові ресурси, але її загальний економічний і соціальний розвиток залишається низьким. По виробництву валового національного продукту і рівню споживання матеріальних благ і послуг вона займає одне з останніх місць в Європі. Становище в нашій країні ускладнюється глибокою і затяжною кризою, що охопила всі сфери економічного життя.

Вихід України з економічної кризи і вирішення стратегічних завдань, які стоять перед її народом по створенню власної високоефективної економіки, можливі за умови значного підвищення ефективності всієї сукупної праці суспільства. Вона є головним виробничим ресурсом і основним джерелом багатства країни.

Перелічені вище обставини зумовили вибір теми дослідження.

Студійні розробки проблеми. Досліджувана проблема в

економічній науці не нова. В різні часи нею займалися вітчизняні і зарубіжні економісти: Бабкіна З.В., Белкін В.М., Белкін С.В., Бляхман Л.С., Богиня Д.П., Буян І.В., Валовой Д.П., Вейхер А.В., Вострокнутов А.І., Врублевський В.К., Гастев А.К., Гомберг Я.І., Корнаї Я., Костін Л.А., Кочкін Н.В., Кривенко Л.В., Кузьмін С.А., Леонтьєв В.В., Маневич С.А., Миліков А.І., Лобанова Н.А., Струмилін С.Г., Черних В.П., Чухно А.А. та інші.

Аналіз публікацій перелічених та інших дослідників показує, що в економічній науці по суті не розроблений цілісний політекономічний підхід до вирішення проблеми ефективності праці. В них розглядаються лише окремі питання проблеми, зокрема: продуктивність праці, якість праці, якість продукції, вартість продукції тощо. Безпосередньо ефективності праці присвячені лише монографії Богині Д.П., Вострокнута А.І., Костіна Л.А. Але їх праці були підготовлені і видані у 70 - 80 - роках. При переході до ринкової економіки змінюються умови трудової діяльності людей та їх мотиви до праці, що вимагає відповідного теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми.

Головною метою дослідження є комплексна розробка теоретико - методологічних і практичних питань проблеми ефективності праці в умовах ринкової економіки і в процесі переходу до неї. Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання дослідження:

-охарактеризувати нову ситуацію, що зумовлена науково-технічною революцією, інтенсивним, ресурсозберігаючим типом економічного зростання, переходом до ринкової економіки та докорінною зміною співвідношення між матеріальним вироб-

ниством та сферою послуг, яка визначила нові підходи до оцінки результативності праці;

-розкрити суть категорії "ефективність праці", показати її місце в системі економічних категорій і значення в господарському механізмі ринкової економіки;

-розкрити суть і показати механізм процесу підвищення ефективності праці в умовах ринкової економіки;

-визначити способи виміру і оцінки ефективності праці, обчислити і проаналізувати рівень ефективності праці в споживчій кооперації України;

-виявити фактори, що впливають на ефективність праці, розкрити їх суть і економічну природу, показати напрями і механізм їх дії;

-дати характеристику адміністративно - командної і ринкової економічних систем з точки зору їх впливу на підприємницьку діяльність і трудову активність працівників;

-розкрити суть і показати значення трудових відносин в системі факторів ефективності праці, визначити їх специфіку в ринковій економіці і способи регулювання;

-запропонувати і обґрунтувати шляхи підвищення ефективності праці в умовах ринкової економіки і в процесі переходу до неї;

-розглянути проблеми, які виникають в процесі управління працею і її ефективністю в сучасний період.

Об'єктом дослідження є ефективність праці в системі споживчої кооперації України.

Споживча кооперація є складовою частиною народного господарства країни. Різними видами своєї діяльності вона обслуговує 22 млн. чоловік, або 43 відсотки населення України.

Нині частка споживчої кооперації в роздрібному товарообороті країни складає понад 23 відсотки. На систему припадає більше половини заготівель картоплі, третина плодоовочів, до 30 відсотків загальнодержавного виробництва хліба і консервів, п'ята частина випуску безалкогольних напоїв і ковбасних виробів. У цілому половина продовольчих товарів, що продається населенню, — власного виробництва.

Методологічну основу дослідження склали праці класиків політичної економії А. Смита, Д. Рікардо, А. Маршалла, К. Маркса, Дж. Кейнса, сучасних економістів Заходу М. Фрідмана, П. Самуельсона, К.Р. Макконнелла, Н. Грегорі Менк'ю, П. Хейне, К. Едунда, а також теоретиків кооперації М.І. Туган — Барановського і О.В. Чаянова.

В процесі дослідження застосовувалися загально прийняті у світовій науковій практиці методи: наукової абстракції, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, кількісного і якісного аналізу, порівняння та інші.

В дисертації використані закони України з питань сучасного економічного розвитку країни; статuti споживчих товариств та їх спілок; матеріали XVI з'їзду споживчої кооперації України; матеріали третіх, п'ятих, шостих і сьомих зборів Ради Укоопспілки п'ятнадцятого скликання; статистичні показники господарської діяльності споживчої кооперації.

Наукова новизна роботи і особистий внесок дисертанта в розробку проблеми полягають в тому, що на основі системного економічного аналізу особливостей і тенденцій сучасного соціально — економічного розвитку вироблений концептуальний підхід до оцінки результативності трудової діяльності людей і факторів її зростання. Це дозволило отримати

нові положення, які виносяться на захист:

-Доведено, що науково - технічна революція, інтенсивний, ресурсозберігаючий тип економічного зростання, перехід до ринкової економіки та докорінна зміна співвідношення між сферами матеріального виробництва і сферою послуг зумовляють нову ситуацію, коли для оцінки результативності трудової діяльності людей необхідно все ширше використовувати категорію "ефективність праці", яка більш повно і точно відображає результат процесу праці, ніж продуктивність праці. Розкрита сутність категорії "ефективність праці", визначено її місце в системі категорій суспільного виробництва і співвідношення з іншими економічними категоріями. Для виміру і оцінки ефективності праці в цілому у суспільстві і в його окремих господарських одиницях / галузях, підприємствах, організаціях, закладах, установах / запропонована і обгрунтована система натуральних і вартісних показників. Визначена економічна природа кожного показника, доведена необхідність і можливість використання показників ефективності праці в господарській практиці ринкової економіки у відповідності з природою і тією роллю, яку вони відіграють в кожній ланці господарювання. Особлива увага приділена виявленню взаємозв'язку і відмінностям натуральних та вартісних показників з метою більш раціонального їх поєднання в господарському механізмі. Запропоновано критерій оцінки ефективності праці та його якісний і кількісний вираз. Розкриті суть, значення і механізм процесу підвищення ефективності праці в умовах ринкової економіки. Показані особливості підприємницької праці і її ефективності.

-Визначені фактори, що впливають на ефективність праці і формують її рівень. Найбільш сприятливі умови для підви-

шення ефективності праці створює ринкова економіка, яка забезпечує найбільш раціональне використання ресурсів, підкорення виробництва задоволенню потреб споживачів, а значить і високу ефективність суспільної праці. Разом з тим відзначається, що ринкова економіка не забезпечує абсолютної ефективності праці, бо циклічний її розвиток зумовлює періодичні зміни зростання і падіння виробництва, а безробіття, будучи стимулом високоефективної праці зайнятих працівників, є одночасно прямими втратами суспільства його головного ресурсу – живої праці. Здійснена класифікація факторів ефективності праці, показані напрями і механізм впливу різних факторів на результати трудової діяльності людей. Це перш за все стосується науково – технічного прогресу, організації і оплати праці. Із системи факторів ефективності праці виокремлені трудові відносини, визначена їх суть, показані способи регулювання в умовах ринкової економіки.

—Обґрунтовано конкретні шляхи підвищення ефективності праці в нашій країні з урахуванням умов сучасного періоду її розвитку. Це становлення ринкових відносин і підприємництва; застосування ринкових принципів господарювання; розробка нових технологій і техніки; впровадження досягнень науково – технічного прогресу у сферу матеріального і нематеріального виробництва; підготовка висококваліфікованих керівників, спеціалістів і робітників; удосконалення трудових відносин і управління працею; впровадження наукової організації і оплати праці. Розкриті науково – технічні і організаційно – економічні проблеми, які стоять перед нашою країною по підвищенню ефективності суспільної праці і пропонуються шляхи та способи їх вирішення. Показано

органічний зв'язок становлення ринкових відносин з науково - технічним прогресом у сфері праці та суперечність між ними. З одного боку, ринкова економіка повинна базуватися на використанні результатів науково - технічного прогресу, зокрема на якості і різноманітності асортименту конкурентноспроможної продукції, нової науковомісткої техніки. При цьому наука і техніка повинні розвиватися випереджаючими темпами, щоб забезпечувати поступальний розвиток суспільного виробництва. З іншого боку, в умовах економічної кризи значно обмежуються можливості країни в розвитку науково - технічного прогресу. Узгодження цих процесів являє собою одне з найбільш складних завдань перехідного періоду.

-Визначено рівень і динаміку ефективності праці в споживчій кооперації України, здійснено їх аналіз і дана оцінка. Показані зовнішні і внутрішні фактори, які впливають на результати господарської діяльності споживчої кооперації. Обґрунтована необхідність реформування виробничих відносин, що склалися в системі споживчої кооперації. Дана критична оцінка практичним діям кооператорів по реформуванню внутрішніх відносин, зокрема відносин власності. Запропонована нова концепція відносин власності і управління в споживчій кооперації, яка відповідає її соціально - економічній природі, завданням і функціям.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що зроблені в результаті дослідження висновки і узагальнення являють собою певний внесок у розробку теорії ефективності праці, як одного з найважливіших виробничих ресурсів суспільства. Вони можуть служити теоретичною основою для подальшого комплексного дослідження проблеми підвищення

ефективності праці.

Практичне значення роботи. По результатах дослідження були розроблені пропозиції:

1. Про комплексний підхід до проведення економічної реформи в Україні з метою підвищення ефективності суспільної праці. Надіслані до Міністерства економіки України / Довідка Міністерства економіки України № 18-12/402 від 20 грудня 1994 року /.

2. По удосконаленню управління працею і її ефективністю. Надіслані до Міністерства праці України / Довідка Міністерства праці України № 05-4451 від 19 грудня 1994 року /.

3. Про ефективність праці в споживчій кооперації України і шляхи її підвищення. Надіслані до Укоопспілки / Довідка Укоопспілки № 13/440 від 26 грудня 1994 року /.

Автор дисертації розробив спецкурс "Ефективність праці і шляхи її підвищення в умовах переходу до ринкової економіки", який читається на економічному факультеті Полтавського кооперативного інституту / Довідка Полтавського кооперативного інституту № 21-101/08 від 14 грудня 1994 року /.

Дисертантом розроблена програма спецкурсу "Теорія ринкової економіки і практика переходу України до ринку", яка надрукована в журналі "Економіка України", № 3 за 1992 рік. У відповідності з програмою журнал опублікував 12 теоретичних матеріалів з проблем ринкових відносин і підприємництва, в тому числі 3 матеріали автора спецкурсу.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалася на кафедрі економічної теорії інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському університеті, на кафедрі економічної теорії Полтавського кооперативного інституту,

на кафедрі економіки природничих факультетів Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Наслідки дослідження доповідалися на наукових конференціях:

-Розвиток виробничих відносин в сфері АПК / Львів, 1982 /.

-Реалізація досягнень НТП - магістральний напрямок діяльності споживчої кооперації / Полтава, 1986 /.

-Удосконалення господарського механізму і прискорення інтенсифікації економіки / Київ, 1987 /.

-Інтенсифікація - стратегічний напрямок соціалістичного розширеного відтворення / Донецьк, 1989 /.

-Розвиток виробничих відносин і становлення нових форм господарювання / Київ, 1991 /.

Найбільш істотні результати дослідження, висновки і пропозиції відображені в 25 публікаціях по темі дисертації обсягом Більше 26 друкованих аркушів, в тому числі у 2 монографіях.

Обсяг дисертації складає 407 сторінок. В ній вміщено 14 таблиць, 11 графіків і 24 додатки.

З М І С Т Р О Б О Т И

ВСТУП

Глава I. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

§ 1. Об'єктивна необхідність використання категорії "ефективність праці" і її сутність

§ 2. Суть і механізм дії процесу підвищення ефективності праці в ринковій економічній системі

Глава 2. ВИМІР І ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ В РИНКОВИХ УМОВАХ

- § 1. Показники і критерії ефективності праці
- § 2. Рівень і динаміка ефективності праці

Глава 3. ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ

- § 1. Визначеність факторів ефективності праці і їх класифікація
- § 2. Напрями і механізм впливу різних факторів на ефективність праці

Глава 4. РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ СТИМУЛОВАННЯ РОСТУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ

- § 1. Умови ринкової економіки і їх вплив на ефективність праці
- § 2. Ринок праці і його роль в підвищенні трудової активності

Глава 5. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- § 1. Становлення ринкових відносин і підприємництва
- § 2. Розвиток трудових відносин
- § 3. Удосконалення управління працею
- § 4. Науково - технічні і організаційно - економічні проблеми підвищення ефективності праці

ВИСНОВКИ

ДОДАТКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ, ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

Об'єктивна необхідність використання категорії "ефективність праці" для характеристики результативності трудової діяльності людей і оцінки її рівня зумовлюється особливостями нинішнього етапу розвитку світових продуктивних сил і ринкових виробничих відносин.

По - перше, сучасна науково - технічна революція забезпечує розробку і виготовлення різноманітних видів високоякісної продукції, зростання обсягів їх виробництва і скорочення затрат праці на їх виробництво. Цей багатогранний результат праці повинен бути врахований і оцінений, що потребує використання категорії "ефективність праці". В умовах науково - технічної революції зростає кількість і роль праці науковців, конструкторів, робітників і інженерно - технічних працівників, які зайняті в експериментальному виробництві нових зразків техніки, обладнання, товарів широкого вжитку. Це розширює межі застосування категорії "ефективність праці".

По - друге, ринкові умови орієнтують суспільне виробництво на задоволення конкретних потреб споживачів, що змушує виробників постійно оновлювати свою продукцію, розширювати асортимент і поліпшувати її якість, а намагання отримати максимальний прибуток в результаті своєї діяльності заставляє їх скорочувати затрати праці на виробництво продукції. Це теж ставить нові вимоги до оцінки результату праці і зумовлює необхідність використання категорії "ефективність праці". Зростання ж кількості і ролі працівників сфери обміну і грошово - кредитної системи в ринковій економіці теж розширює межі використання категорії "ефективність праці".

По - третє, в сучасному суспільстві зростає кількість

і значення праці в соціальних галузях економіки, результат якої має різноманітні конкретні форми. Оцінка результативності трудової діяльності в них може бути дана на основі категорії "ефективність праці".

Отже, результативність всієї різноманітності і багатогранності трудової діяльності людей можна врахувати, відобразити і оцінити лише категорією "ефективність праці". Така категорія як "продуктивність праці" не може виконати цю роль.

Ефективність праці в буквальному розумінні означає її результативність. Автор дисертації дотримується тієї точки зору, що блага створюються не природою і засобами виробництва, а живою працею людей. Жива праця є причиною, а результат праці - наслідком.

В даному причинно - наслідковому зв'язку праця насамперед виступає як цілеспрямована діяльність людей, в процесі якої створюються матеріальні і духовні блага, які потрібні для життя і розвитку суспільства. Виробництво конкретних споживних вартостей є метою трудової діяльності людей, домінантою процесу праці. Головним в трудовій діяльності є виробництво конкретних товарів і надання конкретних послуг певної кількості і якості. В цьому розумінні ефективність праці визначається за формулою: "праця - продукт".

Оскільки в процесі праці витрачається робоча сила працівників, то виникає нагальна потреба співставлення корисності створюваного продукту з затратами праці на його виробництво і на цій основі виявлення доцільності трудової діяльності. Цей аспект ефективності праці обчислюється за формулою: "затрати праці - продукт" і має оціночний характер. Тут виробників цікавлять затрати праці на виробництво продукту.

Таким чином, ефективність праці визначається перш за все конкретними споживними вартостями / товарами, послугами, роботами /, а потім і кількістю затраченої на них праці. Суттєвою особливістю категорії "ефективність праці" є те, що вона характеризує результативність, по - перше, живої праці як діяльності людей, по - друге, всіх її видів / наприклад: вченого, лікаря, вчителя, підприємця, менеджера, службовця, робітника, артиста тощо / і по - третє, всіх її складових / якості, кількості, інтенсивності, продуктивності /. Категорія "ефективність праці" має соціальний і екологічний аспекти, які в цивілізованих країнах набувають виключно важливого значення.

Отже, ефективність праці повинна розглядатися в економічній теорії як самостійна категорія і обчислюватися в суспільстві в цілому, в окремих галузях і підприємствах / організаціях, установах, закладах /.

Для виміру і оцінки праці і її результату в ринковій економіці пропонується система показників, кожний з яких визначає результативність однієї з сторін праці і доповнює один одного.

В галузях матеріального виробництва ефективність праці повинна вимірюватися і оцінюватися системою натуральних і вартісних показників. Економічна природа натуральних показників і їх зміст пов'язані з споживною вартістю товару. До них відносяться: вид продукту, номенклатура і асортимент продукції; загальна кількість продукції і кількість продукції в розрахунку на одиницю затрат праці; якість продукції. Природа вартісних показників пов'язана з вартістю продукції. Перш за все це валова продукція підприємств і галузей, а також сукупний суспільний продукт. Ці показники характери-

зують загальний обсяг виробництва всієї продукції і виконаних робіт. Виробництво ж валової продукції і сукупного суспільного продукту в розрахунку на одиницю затраченої праці / одного річного середньоспискового працівника, один людина - день, одну людину - годину / характеризує відповідно річну, денну і годинну продуктивну силу праці. До вартісних показників відноситься реалізована продукція, яка доповнює показник валової продукції.

Кількісними і якісними показниками повинен вимірюватися і оцінюватися результат праці в сфері нематеріального виробництва / науковців, лікарів, вчителів, працівників побутового обслуговування, пасажирського транспорту тощо /. До кількісних показників відносяться вади і обсяги результату. До якісних - наукова і художня цінність, актуальність, своєчасність, зручність та інші. Результат праці цих категорій працівників повинен вимірюватися також в грошах.

Вимір ефективності всієї сукупної праці суспільства в багатьох країнах світу здійснюється таким показником як валовий національний продукт, який обчислюється за методикою ООН.

В підприємницькій діяльності важливо не тільки знати систему показників, які характеризують досягнутий рівень ефективності праці, а й уміти ними користуватися з метою досягнення більш високих результатів праці. Актуальність цього питання посилюється тим, що ми не маємо теоретичних розробок і практичних навиків та досвіду використання показників в умовах ринкової економіки. Автор дисертації дотримується тієї точки зору, що в господарській практиці необхідно користуватися системою показників. Лише на основі системи показників можна всебічно і повно оцінити результативність

трудової діяльності людей. Ігнорування або недооцінка хоч би одного з показників робить систему неповною. Але кожний показник повинен використовуватися у відповідності з його економічною природою і суттю в тій чи іншій ланці господарського механізму. Це питання ми вважаємо принциповим. Не можна говорити про використання показників взагалі. Треба говорити про їх використання в кожній окремій ланці господарської діяльності, зокрема в процесі аналізу, планування і економічного стимулювання.

Визначення показників є першим етапом в оцінці ефективності праці. Завершальна її оцінка може бути дана на основі критерія / мірила оцінки /. Якщо показники характеризують рівень і динаміку ефективності праці, то критерій показує наскільки досягнутий рівень ефективності відповідає потребам. Критерій ефективності праці повинен мати конкретний кількісний вираз. Коли мова йде про оцінку ефективності праці з точки зору відповідності досягнутих результатів суспільним потребам, важливо визначити ступінь цієї відповідності. Таким критерієм вважається ступінь виконання плану по всіх показниках ефективності. Тут маються на увазі не державні централізовані плани, а плани на рівні підприємств.

З критерієм ефективності тісно пов'язане поняття міри ефективності, а останнє з можливостями суспільства. Задоволення суспільних потреб залежить від кількості і якості трудових ресурсів, розподілу їх між галузями народного господарства, ступеню розвитку продуктивних сил тощо.

В сукупній праці суспільства виділяється підприємницька праця, як особливий конкретний вид трудової діяльності людей, що відіграє специфічну роль в ринковій економіці і

розглядається в західній економічній літературі як окремий виробничий ресурс. В дисертації показані функції і особливості підприємницької праці та її ефективності. Підприємець ставить за мету отримання максимального прибутку на вкладений капітал. По цьому показнику він оцінює результативність своєї діяльності. Для досягнення поставленої мети він бере на себе вирішення всіх загальних управлінських і організаційних питань і відповідальність за свої дії.

В прямому і повному розумінні підприємництво може бути засноване на приватній власності / індивідуальній чи груповій /. Але його окремі елементи можуть бути перенесені і на працю найманих чи виборних управлінських працівників. Так, наприклад, у споживчій кооперації, враховуючи специфіку кооперативної власності, підприємницькими рисами повинна характеризуватися праця виборних керівників, зокрема керівників споживчих товариств та їх спілок, а також керівників підприємств і організацій.

В дисертації визначено динаміку і сучасний рівень ефективності праці в споживчій кооперації України. Для оцінки загального рівня ефективності праці в цілому по споживчій кооперації і в її окремих сферах діяльності перш за все був використаний сумарний обсяг виробництва продукції, надання послуг і виконаних робіт в грошовому виразі. Згідно наших розрахунків, загальний обсяг діяльності споживчої кооперації України у 1993 році становив 13700 млрд. крб., в тому числі в торгівлі - 9324 млрд. крб. / 68,0 % /, в громадському харчуванні - 756,6 млрд. крб. / 5,6 % /, в заготівлях - 1646,8 млрд. крб. / 12,1 % /, в промисловості - 1972,6 млрд. крб. / 14,4 % /. Більш конкретно уявлення про рівень ефективності

праці дають відносні показники: обсяг діяльності в розрахунку на одного річного середньоспискового працівника і на один відпрацьований людина - день, а також затрати праці в розрахунку на одиницю обсягу діяльності. Названі показники обчислені нами в споживчій кооперації України і приведені в таблиці I.

Таблиця I.

Кількісні показники ефективності праці в споживчій
кооперації України / дані 1993 року /

Сфери діяльності	: Обсяг діяльності на : Затрата праці		
	: одного : один лю- :на 100 тис.крб.	:працівника дню-день :діяльності /лю-	:/млн.крб./ /тис.крб./:дню-днів/
Торгівля	31,0	172,2	0,59
Громадське харчування	9,0	50,0	2,0
Заготівлі	50,0	278,0	0,36
Промисловість	20,0	110,0	0,9
В середньому по всіх			
сферах діяльності	22,9	120,0	0,8

Дані таблиці свідчать лише про те, що в окремих сферах діяльності споживчої кооперації склався різний рівень ефективності праці і різниця суттєва. Але для оцінки рівня ефективності цих даних недостатньо. Їх необхідно доповнити іншими показниками.

Аналіз показує, що в останні 5 років обсяг роздрібного товарообороту у порівнянних цінах скоротився майже в двічі. Відбулося скорочення продажу всіх товарів / крім консервів і

горілки /. Особливо це стосується м'яса, риби, яєць, безалкогольних напоїв.

В останні роки майже наполовину не задовольняється попит населення на робочий одяг і робоче взуття. В магазинах споживчої кооперації сьогодні відсутні такі вкрай необхідні сільському населенню товари як коси, серпи, молочний інвентар, бензопилки, засоби малої механізації та багато інших товарів сільського вжитку.

Починаючи з 1990 року скорочується обсяг заготівлі всіх видів сільськогосподарської продукції і сировини. Особливо зменшилися заготівлі м'яса, олії, картоплі, овочів. В цей період відбувалося скорочення обсягу виробництва харчової продукції / за винятком консервів /. Асортимент харчової продукції обмежений, якість її низька.

Ефективність праці тісно пов'язана з господарською і фінансовою діяльністю. Рівень ефективності праці залежить від стану господарської і фінансової діяльності. В свою чергу, ефективність праці визначає цей стан.

Звертає на себе увагу той факт, що в загальному обсязі діяльності споживчої кооперації висока питома вага затрат, особливо матеріальних. В середньому по споживчій кооперації загальні витрати становили 93 відсотки загального обсягу діяльності. В структурі загальних затрат матеріальні затрати становлять 92 відсотки. Решту - заробітна плата.

Отже, якщо оцінити рівень ефективності праці, що склався в споживчій кооперації України, з точки зору задоволення потреб споживачів / пацієнтів / і її фінансового стану, то можна сказати, що в цілому він дуже низький. Споживча кооперація має обмежені можливості для задоволення потреб своїх

пайовиків, для розширеного відтворення і розвитку соціальної сфери.

На діяльності споживчої кооперації негативно позначилися умови, в яких вона функціонувала в минулому. Негативний вплив на її діяльність чинить сьогодні кризовий стан економіки України, зокрема спад виробництва, розрив постачальницьких зв'язків, значне зростання цін тощо. До внутрішніх причин низького рівня ефективності праці відносяться: низький якісний стан трудових ресурсів, недосконалість і неякісна матеріально-технічна база, великі втрати робочого часу в процесі трудової діяльності, високий рівень плинності кадрів тощо.

В дисертаційній роботі визначена суть проблеми підвищення ефективності праці, яка, на думку автора, полягає в досягненні певної мети з мінімальними затратами праці. Але для кожної ланки суспільного виробництва і для кожного виду трудової діяльності це поняття має бути конкретизоване і в першу чергу по меті діяльності. Так, з точки зору суспільства мета діяльності людей полягає в більш повному задоволенні індивідуальних і суспільних потреб. Для кожного виду трудової діяльності мета визначається конкретною працею. Мета діяльності підприємця - отримання максимального прибутку.

Загальна і безпосередня мета споживчої кооперації полягає в поліпшенні економічного та соціального стану громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання.

Кожний суб'єкт ставить перед собою свою мету, але для всіх є одне спільне - намагання досягти своєї мети з мінімальними зусиллями. Досягнення мети з мінімальними зусиллями

виступає однією з економічних закономірностей суспільства, що зумовлена всезростаючими потребами суспільства в товарах, послугах та суспільних благах, необхідністю їх постійного задоволення та обмеженістю ресурсів.

Щоб підвищити ефективність праці, необхідно визначити фактори / рушійні сили /, які впливають на неї.

Ефективність праці складається під впливом багатьох факторів. Пізнання суті і механізму дії кожного фактора є необхідною умовою визначення конкретних шляхів підвищення ефективності праці, науково обгрунтованого управління цим процесом. Знання факторів ефективності праці дозволяє цілеспрямовано впливати на досягнення необхідних результатів.

Основою і характером дії факторів ефективності праці визначає економічна система, в якій здійснюється трудова діяльність людей. Кожна економічна система створює відповідні умови для реалізації природної суті праці і визначає ступінь її ефективності. Світовий досвід показав, що найбільш ефективною формою організації економічного життя суспільства є ринкова економіка. Ця економічна система пройшла перевірку світовою практикою на конкурентноздатність і ефективність. В країнах, де вона функціонує, досягнута висока ефективність суспільного виробництва і забезпечується соціальний захист населення. Ринкова економіка є адекватною суспільно - економічною формою буття і розвитку продуктивних сил. Вона високоефективна в справі мобілізації стимулів для вдосконалення техніки і технології виробництва та створення нових продуктів. Лише ринкова економіка здатна координувати трудову і економічну діяльність без примусу. В дисертації дана характеристика загальних рис ринкової економіки і показаний їх вплив на ефек-

тивність праці. Це свобода підприємницької діяльності; вільний вибір форм господарювання; обмеженість монополізму і наявність умов для здорової і добросовісної конкуренції; функціонування різноманітних підприємств і організацій, заснованих на різних формах власності; створення рівних умов для будь-яких юридичних і фізичних осіб на ведення господарської діяльності; вільне ціноутворення і застосування вільних цін; високий рівень розвитку горизонтальних зв'язків між суб'єктами ринкових відносин; обмежене втручання держави в господарську діяльність підприємств економічними методами і на законодавчій основі.

Складовою частиною ринкової економіки є ринок праці. Включення працівників у суспільне виробництво через ринковий механізм сприяє підвищенню ефективності їх праці. Цьому сприяє перш за все те, що працівники мають можливість вільно вибирати форму діяльності і сферу застосування праці у відповідності з своїми здібностями, фахом і кваліфікацією. Щоб бути конкурентноспроможним на ринку праці працівники пристосовуються до вимог сучасного виробництва, готують себе працювати з новими технологіями і технікою. В ринкових умовах змінюється ставлення людей до роботи, вони намагаються закріпитися на робочому місці і максимально розкривають свої здібності. Конкретним механізмом, за допомогою якого реалізуються гарантії вільного продажу робочої сили на найбільш повних і взаємовигідних умовах, є контракт. Добровільно укладений трудовий контракт між наймачем робочої сили і працівником у відповідності з діючим законодавством є основою трудових відносин в умовах становлення і розвитку ринку праці. Позитивна роль контракту в підвищенні ефективності праці до-

ведена практикою розвинутих країн світу. При контрактній формі найму підвищується відповідальність наймачів робочої сили і працівників.

Ефективність праці залежить не лише від соціально - економічних умов, що характерні для ринкової економіки, а й від матеріально - технічних, організаційних, правових, психологічних, санітарно - гігієнічних та природних умов. Стан середовища, в якому працює людина, впливає на неї, визначає рівень її фізичних, інтелектуальних і моральних сил, ставлення до праці. Ефективність праці залежить також від людини. Як суб'єкт трудової діяльності людина розглядається з точки зору біологічних, психологічних і соціальних властивостей, які впливають на трудовий процес і його результат. Це стать, вік, стан здоров'я, знання, досвід, уміння, кмітливість, винахідливість, свідомість, сумлінність, дисциплінованість, організованість тощо.

Різноманітні умови трудової діяльності людей і їх властивості як працівників формують фактори, які безпосередньо впливають на результат праці і визначають її рівень. До них автор відносить: якість, кількість, інтенсивність, продуктивну силу і продуктивність праці. Так, на якість продукції впливає якість праці; на асортиментний і номенклатурний склад продукції - якість і кількість праці; на кількість продукції - якість, кількість, інтенсивність і продуктивна сила праці; вартість продукту складається під впливом якості, кількості, інтенсивності, продуктивної сили і продуктивності праці.

Найбільш універсальним і дієвим фактором, який впливає на якість, кількість, інтенсивність, продуктивну силу і про-

дуктивність праці і суттєво визначає рівень її ефективності є науково - технічний прогрес, головним наслідком якого виступає заміна ручної праці більш складними машинами. На цій основі кардинально зростає продуктивна сила і продуктивність праці. Більш досконалі машини дозволяють людям виробляти все більш зростаючу масу продуктів. Удосконалення техніки, технології і організації праці скорочує затрати праці на отримання відповідного корисного ефекту. Але не саме тільки заощадження праці і збільшення обсягу виробництва продукції є характерним для науково - технічного прогресу. З допомогою нових прогресивних технологій і досконалої техніки людська праця виробляє такі речі, яких вона не могла створити без них. Науково - технічний прогрес докорінно змінює зміст праці. Цей вплив може бути позитивним, коли розвиток науки і техніки збагачує зміст праці елементами творчості, робить працю інтелектуальною, різноманітною, легкою і врешті - решт привабливою для людей. Але прогрес техніки може впливати на працю негативно. Важка, монотонна, нетворча праця знижує інтерес працівників до неї і її результату.

Серед факторів, що істотно впливають на ефективність праці, особливе місце належить трудовим відносинам, їх характеру і ступеню розвитку. Вони являють собою рушійну силу, яка через систему залежностей спонукає працівників до участі у суспільному виробництві і забезпечує досягнення потрібних результатів.

В дисертації проаналізовані напрями і механізм впливу кожного фактора на ефективність праці і доводиться можливість різноманітних комбінацій. В кожний даний момент одні фактори можуть бути незмінними, а інші змінюватися. Можуть

одночасно змінюватися або незмінюватися всі фактори. При одночасній зміні всіх факторів напрями і сила кожного з них можуть бути різними. До того ж всі фактори тісно пов'язані між собою і залежать один від одного. Внаслідок одночасної дії всієї сукупності факторів може складатися зростаюча, стала або знижена ефективність праці. Варіантність наслідків дії факторів при цьому збільшується з урахуванням різних показників ефективності праці.

В результаті дослідження і аналізу факторів, які впливають на працю і її результати, в дисертації зроблено висновок про те, що підвищення ефективності трудової діяльності громадян України може бути реально забезпечено на основі кардинальних змін в якості і кількості праці та в її умовах. Особливого значення в цьому процесі надається становленню ринкових відносин і підприємництва, формуванню нового механізму господарювання.

Історичний досвід показує, що ринок - це загальнолюдське, загальноекономічне явище. В світі існує багато різноманітних видів ринку, залежно від співвідношення його складових елементів - самого ринкового механізму і державного регулювання. Успіх радикальної перебудови економіки України певним чином залежить від визначення і детального обґрунтування такої моделі регульованої ринкової економіки, яка б сприяла науково - технічним перетворенням, глибоким зрушенням у технології, становленню нового технологічного способу виробництва і підвищенню на цій основі добробуту народу.

Головним рушієм економічного і соціального розвитку суспільства є підвищення трудової активності кожного громадянина, посилення мотиваційних стимулів до праці. Тому в ринковий

механізм необхідно вбудувати мотиваційні стимули підвищення ефективності праці, які мають ґрунтуватися на інтересі підприємців і працівників. Головне полягає в тому, щоб надати кожній людині можливість працювати і створити для цього необхідні умови.

Основою формування ринкових відносин і розвитку підприємництва складають зміни у відносинах власності. Без реформування відносин власності неможливо перейти до ринкових методів господарювання, розвитку ініціативи, творчої підприємницької діяльності, подолати відчуженість працівників від засобів виробництва та результатів їх праці, забезпечити високоєфективне функціонування економіки. Суть реформування відносин власності в нашій країні полягає, по - перше, в тому, щоб роздержавити власність і створити на цій основі систему різноманітних цивілізованих форм власності, а по - друге, індивідуалізувати / персоніфікувати / власність, тобто закріпити все майно за юридичними і фізичними особами.

В кожному секторі економіки і в кожній галузі народного господарства питання реформування відносин власності мають вирішуватися з урахуванням їх умов і особливостей. Це стосується і споживчої кооперації. В споживчій кооперації України склалася система власності, при якій власниками майна є споживчі товариства та їх спілки / районні, обласні і центральна /. Причому значна частка майна належить спілкам. В існуючих відносинах власності позбавлені права власності трудові колективи і працівники підприємств та організацій споживчої кооперації. Працівники цих підприємств були і є найманями, а саме їх працею здійснюються функції споживчої кооперації, створюється і примножується її потенціал.

Майже все майно споживчої кооперації знесібілено, воно не має конкретного власника. Матеріальну основу власності споживчої кооперації складають неподільні фонди, які знаходяться у спільній власності. Це значить, що власність не індивідуалізована, вона нічия. Падовий фонд не відіграє належної ролі в господарській діяльності споживчої кооперації. Так, якщо статутний фонд і власні оборотні кошти споживчої кооперації України на 1 січня 1994 року склали відповідно 2211,8 та 1584,7 млрд. крб., то падовий фонд - всього лише 18 млрд. крб. В розрахунку на одного падовика це становило 2 тис. крб.

На основі перелічених фактів в дисертації зроблено висновки про те, що відносини власності, які склалися в споживчій кооперації України, не сприяють її успішному розвитку і потребують змін. Відносно реформування власності в споживчій кооперації існують різні думки і дії. Пропонується, наприклад, на базі підприємств і організацій створити акціонерні товариства закритого типу. В деяких облспоживспілках ця ідея почала втілюватися в життя. В окремих облспоживспілках на базі підприємств і організацій під виглядом споживчих товариств почали створювати нові комерційні структури, метою яких є отримання прибутку, а не задоволення потреб споживачів. В чисто комерційні структури перетворилися оптові бази, магазини, промислові підприємства, підприємства громадського харчування, заготівельні організації, що знаходяться у власності спілок різних рівнів.

До реформування відносин власності приступила і Центральна спілка споживчих товариств України. По - перше, підприємства і організації, які знаходяться у власності окремих споживчих товариств і спілок перетворюються у їх спільну власність.

Це - друге, частина / 49 відсотків / статутного фонду споживчої кооперації розподіляється між пайовиками.

В роботі проаналізовані перелічені дії з точки зору виконання споживчою кооперацією її функцій і перспектив розвитку, обґрунтовано недоцільність цих дій. Автором дисертації запропоновано нову концепцію перебудови відносин власності. Суть її полягає в тому, щоб створити єдину форму власності в споживчій кооперації у вигляді власності споживчих товариств. З цієї метою пропонується передати майно підприємств і організацій у власність окремих споживчих товариств або у спільну власність споживчих товариств району чи області з визначенням частки кожного споживчого товариства і пайовика. Що стосується трудових колективів і апарату управління спілок, то вони можуть вступати у відносини власності лише на правах колективних та індивідуальних членів споживчої кооперації, тобто як пайовики. Визначення конкретної частки кожного споживчого товариства у майні споживчої кооперації, а також пай кожного індивідуального і колективного члена у майні споживчих товариств дадуть можливість подолати знеосібленість майна і коштів, відчуженість працівників від засобів виробництва і результатів їх праці. Це забезпечить реальну економічну відокремленість кожного суб'єкта права власності та його зацікавленість у спільній діяльності і підвищенні її ефективності. Це дозволить чітко відрегульовати економічні відносини між підрозділами і господарськими одиницями споживчої кооперації. На пайовій основі споживчих товариств мають створюватися спільні фонди підготовки кадрів, страхові і кредитні фонди, фонди соціального розвитку тощо.

Велике значення в становленні ринкових відносин має роз-

виток підприємництва і різних форм господарювання. Економічне самовизначення особи є правом кожного громадянина на економічну самодіяльність в усіх її формах, в тому числі і на підприємницьку діяльність. Підприємець самостійно вирішує питання про сферу своєї діяльності, визначає програму дій, вибирає постачальників і споживачів своєї продукції, вирішує питання про забезпечення робочою силою та оплати праці, встановлює ціни на свою продукцію. Після сплати податків та виплати боргів підприємець вільно розпоряджається своїм прибутком. Він бере на себе організаторську роботу по виробництву і збуту продукції, творчо підходить до вирішення питань господарської діяльності, несе матеріальну відповідальність за прийняття власних рішень і виконання зобов'язань перед партнерами.

З підприємницькою діяльністю тісно пов'язана свобода вибору форм господарювання. В ринковій економіці найбільш ефективною формою господарювання є підприємницький / комерційний / розрахунок, який передбачає самокупність і самофінансування. Хоч в державних підприємствах може застосовуватися і госпрозрахунок.

У зв'язку з особливою функцією споживчої кооперації і завданнями, які стоять перед нею в ринковій економіці, виникає принципове питання: якою їй бути – чисто споживчою, чисто підприємницькою чи споживчо – підприємницькою. Це питання набуває актуальності і загострення тому, що споживча кооперація України є учасником міжнародного кооперативного альянсу / МКА /, який розробив загальні цінності і принципи організації кооперації і яких дотримується міжнародний кооперативний рух. Як учасник альянсу Україна має визнавати

цінності і принципи міжнародного кооперативного руху, здійснювати свою діяльність у відповідності з ними. Перш за все це стосується принципу некомерційної / неприбуткової / діяльності кооперації. Перед світовим кооперативним рухом виникає гостра проблема поєднання цінностей кооперації і ринку. Ця проблема виникає перед кооперативами / особливо перед споживчими / в країнах з розвинутою ринковою економікою. Кооперативам приходится вступати в конкуренцію з комерційними структурами, що змушує їх пристосовуватися до ринкових умов і зберігати цінності кооперації. Це питання виникне з часом і перед споживчою кооперацією України.

На думку автора дисертації, в ринковій економіці споживча кооперація повинна виконувати свою основну функцію, тобто задовольняти економічні і соціальні потреби своїх пайовиків. Це життєва потреба членів споживчої кооперації в ринковій економіці. Саме це змушує їх об'єднуватися. Пайовики повинні мати відчутні переваги порівняно до інших споживачів у першочерговому задоволенні потреб в товарах і послугах, у льготних цінах, у соціальних гарантіях. Якщо члени споживчої кооперації не мають таких переваг, то така організація не може вважатися споживчою. Але щоб виконувати свою основну функцію, споживча кооперація повинна постійно нарощувати і зміцнювати свій економічний і матеріально - технічний потенціал, джерелом якого є прибуток. До того ж споживча кооперація повинна виплачувати своїм пайовикам дивіденди на їх паї. Тому отримання прибутку в споживчій кооперації є таким же важливим завданням як і задоволення потреб споживачів в товарах та послугах. Отже, автор дисертації вважає, що споживча кооперація повинна бути і підприємницькою. Підприємницька діяльність

споживчої кооперації може здійснюватися в різних сферах і формах. Споживчі товариства можуть стати членами акціонерних товариств у виробничій і торгівельній сферах, акціонерами банків і страхових компаній. Споживча кооперація повинна здійснювати комерційний підхід до обслуговування споживачів, які не вважаються членами споживчих товариств. Некомерційна діяльність споживчої кооперації має стосуватися лише пайовиків. Забезпечення високоефективної економічної діяльності споживчої кооперації надасть їй статусу рівноправного сектору ринкової економіки.

Підвищення ефективності праці в Україні автор дисертації пов'язує з реформуванням трудових відносин. Суб'єктами їх є держава, трудові колективи, окремі особи / підприємці і працівники /. Вони виникають між роботодавцями / державними підприємствами, колективними і індивідуальними підприємцями / і найманими працівниками; між окремими працівниками в колективних підприємствах; між окремими працівниками та виборним керівним органом в колективних підприємствах; між державою та колективними і індивідуальними підприємцями. Матеріальну основу трудових відносин складають праця, її умови і результати. З приводу праці, її умов і результатів складаються трудові відносини.

Характер і ступінь розвитку трудових відносин визначаються загальними системотворюючими виробничими відносинами суспільства і в першу чергу відносинами власності. Трудові відносини залежать від того, кому належать засоби виробництва, які форми зв'язку між виробниками, як розподіляються матеріальні і духовні блага в суспільстві. Ці загальні умови утворюють суспільну форму праці і визначають ставлення

людей до праці. Трудові відносини також залежать від ступеню розвитку продуктивних сил суспільства і в першу чергу від людини, від змісту її праці та умов діяльності. В свою чергу, ставлення людей до праці відзеркалює оцінку працівниками змісту і умов їх праці. Якщо люди працюють сумлінно і високопродуктивно, то це означає, що система трудових відносин задовольняє їх, що вони позитивно впливають на трудові відносини.

Трудові відносини складаються як причинно - наслідкові зв'язки, які розвиваються за відповідними економічними законами: вартості, попиту і пропозиції, розподілу і кооперації праці, зміни праці тощо. Перелічені та інші економічні закони виражають суттєві, постійні, стійкі причинно - наслідкові зв'язки між людьми в процесі їх трудової діяльності.

Трудові відносини суперечливі. Праця як трудовий ресурс має свої особливості. Вона не від'ємна від людини, яка на відміну від машини, має права, інтереси, потреби тощо. Інтереси суб'єктів трудових відносин не завжди співпадають. Наявність суперечностей в трудових відносинах, несвочасне їх розв'язання зумовляє труднощі в економічному розвитку, погіршує економічну і соціальну ситуацію в країні, врешті - решт знижує ефективність праці.

Перехід до ринкової економіки передбачає здійснення істотних змін у трудових відносинах, які склалися в умовах адміністративно - командної економіки і їх регулюванні. В командній економіці держава брала на себе всі функції по регулюванню трудових відносин в усіх сферах діяльності і в усіх секторах економіки / державному і колгоспно - кооперативному /. В умовах ринкової економіки регулюючі функції і гарантії держави слабнуть. Її роль зводиться в основному до роз-

робки і прийняття законодавчих актів. Державне регулювання трудових відносин виключає також вирішення конфліктних ситуацій, які виникають в процесі праці між підприємцями і найманими працівниками. Відповідно підвищується відповідальність громадян за своє працевлаштування. Розширюється економічна свобода роботодавців і працівників, вводиться вільний найм робочої сили. В межах чинного законодавства роботодавці і наймані працівники та їх професійні спілки укладають індивідуальні, колективні, галузеві і міжгалузеві угоди, якими і регулюються трудові відносини між ними.

Ринкова система трудових відносин складатиметься і в Україні. Ця сфера за все це стосується сфери зайнятості населення. Загальні трудові відносини, пов'язані з залученням людей до праці в нашій країні, регулюються Законом України "Про зайнятість населення", який визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення в Україні і його захист від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації права громадян на працю. Умови оплати праці регулюються тимчасово / до прийняття закону про оплату праці / Декретом Кабінету Міністрів України "Про оплату праці". Основні положення щодо реалізації права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності визначає Закон України "Про охорону праці". Однак названі закони недосконалі. Потребують удосконалення договірні відносини на рівні підприємств і галузей.

Перелічені загальні положення стосуються також і споживчої кооперації, оскільки в системі працють наймані особи: керівники, спеціалісти, робітники та службовці споживчих товариств, підприємств і організацій споживчої кооперації. Але

в споживчій кооперації є працівники, які займають виборні керівні посади: голови правлінь споживчих товариств і спілок, їх замісники, голови ревізійних комісій. Трудові відносини, в які вступає ця категорія працівників, регулюються додатково Законом України "Про споживчу кооперацію", а також статутами споживчих товариств та їх спілок. В споживчій кооперації залишаються невідрегульованими трудові відносини, які стосуються працівників підприємств і організацій, а також керівників, спеціалістів і службовців, які є членами споживчих товариств.

Одним із важливих шляхів підвищення ефективності праці в Україні є удосконалення управління. Перехід до ринкової економіки передбачає створення адекватної їй системи управління. Управління економікою розглядається як цілісна і складна система з відповідними підсистемами і елементами в її складі, з певними принципами, методами і засобами. В той же час вона є складовою частиною економічної системи суспільства, елементом існуючого господарського механізму. Система управління відзеркалює стан економіки і в свою чергу впливає на її розвиток. Якщо США чи Японія досягли значних успіхів в економічному розвитку, то це не тому, що там кращі, ніж у нас працівники, а тому, що вони створили більш ефективну систему управління. Люди працюють так, як ними керують.

В систему управління економікою включається: державне управління, галузеве чи територіальне управління і управління в підприємствах. На кожному рівні концентруються певні функції управління, співвідношення яких в різних економічних системах і навіть державах різне. Основу управління в ринковій економіці становить управління на рівні підприємств. Підприємство самостійно вирішує всі свої виробничі, а в деяких

країнах і соціальні питання. Господарські зв'язки встановлюються підприємствами з власної ініціативи шляхом укладання угод.

Розпорядчі функції управління підприємствами і господарськими товариствами виконують власники майна / приватні особи, колективи, держава /. Це перш за все функції, пов'язані з управлінням їх майном: визначення профілю підприємства, масштабів і структури виробництва, формування і розподілу фондів тощо. Власники майна здійснюють контроль за діяльністю підприємства, приймають рішення. Вони наймають / призначають, вибирають / керівників підприємств, які здійснюють виконавчі функції по управлінню виробництвом і колективами працівників. Це питання безпосередньої організації постачання, виробництва і збуту продукції, використання ресурсів, організації і оплати праці, забезпечення трудової дисципліни тощо. Керівники підприємств розробляють плани, різні заходи, рекомендації і організують їх виконання. Вони здійснюють щоденний контроль за всіма сферами діяльності підприємства.

Однією з особливостей сучасного розвитку суспільства є демократизація управління. Це зумовлено, по - перше, демократизацією суспільства в цілому; по - друге, демократизацією власності, її приватизацією і персоніфікацією; по - третє, загостренням конкурентної боротьби, що вимагає зацікавленості і участі всіх працівників підприємства у вирішенні його проблем. Демократизація управління ґрунтується не лише на праві власності, а й на невід'ємному праві кожного працівника брати участь в управлінні виробництвом і в розподілі його результатів. В країнах, де розвиткові процесів демократизації управління приділяється серйозна увага, досягається значий

соціально - економічний ефект: зниження негативних наслідків відчуження праці; зменшення і зниження напруги виробничих конфліктів; зростання ступеню задоволення працівників роботами; створення діяльних стимулів підвищення ефективності праці.

Найбільш поширеною формою демократизації управління в країнах Заходу є безпосередня участь колективів працівників у вирішенні економічних і соціальних проблем, які виникають на підприємствах. Вони приймають участь у плануванні виробничої діяльності підприємства, розробці його бюджету, визначенні перспектив розвитку тощо. Працівники мають право на участь у прийнятті рішень, що стосуються вибору засобів виконання виробничих програм; умов, організації та охорони праці; професійного навчання; найму і звільнення працівників; винагороди працівників.

В окремих країнах право працівників на участь в управлінні підприємствами доповнюється правом участі у вирішенні питань соціального забезпечення, в розпорядженні соціальними фондами підприємств, в розподілі прибутків. Маються випадки надання колективам права накладати вето на підготовлені адміністрацією рішення. Зростає представництво працівників в органах управління. В сучасних умовах фірми використовують різноманітні форми групової роботи. Це перш за все автономні і напівавтономні самоврядувальні комплексні бригади, що працюють на принципах колективного підяду. Тут досягається необхідна угодженість трудових функцій, ефективна взаємодія працівників, колективна відповідальність. В розвинутому вигляді такі групи мають техніко - технологічну і організаційну цілісність, об'єднуються відповідними завданнями, несуть відповідальність за кінцеві результати своєї роботи, самостійні у вирішенні питань організації і стимулювання.

З багаточисельних форм групової роботи з точки зору підвищення ефективності праці виділяються гуртки якості. Вони поєднують в собі елементи групової організації праці з колективним пошуком резервів підвищення якості продукції. Демократизація управління проявляється також у демократичному стилі роботи керівників.

Складовою частиною управління підприємством є управління працею. Воно, на думку автора, повинно включати:

- глибоке і всебічне знання кожного працівника / його характеру, можливостей, інтересів, запитів тощо / з метою впливу на його ставлення до праці;

- створення необхідних умов для високоефективної праці кожного працівника;

- створення і реалізація на практиці ефективної системи стимулів, які б спонукали кожного працівника повністю і раціонально реалізувати свої здібності до праці;

- координація діяльності всіх працівників на досягнення мети організації.

Фахівці по управлінню зазначають, що теоретичні розробки і практика країн Заходу в галузі управління працею привели до створення мотиваційного механізму, який функціонує на основі збереження робочого часу у виробника і споживача. Ринковій системі господарювання вдалося вбудувати закон економії часу у мотиваційний механізм управління. Цей підхід варто використати і у вітчизняній системі управління. Практичною його реалізацією є нормування праці в підприємствах і організаціях. Без нормативів люди не можуть працювати в повну силу.

Державне керівництво в ринковій економіці зводиться до таких функцій:

-розробка та реалізація державної економічної та соціальної політики;

-розробка державних законів, що регулюють економічне життя суспільства, а також здійснення державного контролю за їх дотриманням та виконанням;

-забезпечення загальних умов економічного розвитку і інноваційної діяльності, створення сприятливих умов для всіх видів підприємництва;

-прогнозування, стратегічне планування і поточне регулювання економічного розвитку в цілому і окремих галузей;

-координація дій всіх учасників суспільного виробництва для досягнення мети суспільства.

В ринковій економіці держава не втручається безпосередньо в господарське життя підприємств, її вплив обмежується тими функціями, які потрібні економіці в цілому. При цьому важливо, щоб втручання держави в економіку не суперечило об'єктивним економічним законам.

Істотні зміни мають відбутися в управлінні споживчої кооперації України.

Основною ланкою управління в споживчій кооперації повинно бути управління на рівні споживчих товариств. Оскільки власниками майна в споживчій кооперації є пайовики, то вищим органом управління мають бути загальні збори членів споживчих товариств. Ніяких інших органів управління над ними бути не може. Виборні органи споживчих товариств / правління і голова правління / є виконавчими органами. Їх завдання полягає в тому, щоб реалізувати рішення загальних зборів.

Що стосується спілок різних рівнів, то вони є добровільними об'єднаннями споживчих товариств для вирішення спільних

проблем. З цієї метою споживчі товариства вибирають правління спілок, завданням яких є не управління споживчими товариствами, а розробка загальної політики, стратегії і тактики спільної діяльності, координація спільної роботи і створення сприятливих умов для функціонування споживчих товариств. Апарат спілок доцільно формувати так, щоб забезпечити високоєфективну роботу спілок і надавати різноманітні послуги споживчим товариствам. При правліннях спілок замість управлінь та відділів, необхідно створити групи консультантів / радників / з різних напрямів діяльності споживчої кооперації, а також науково - дослідні, маркетингові, інформаційні, юридичні та інші служби.

В дисертаційній роботі обґрунтовується доцільність зміни організаційної побудови системи споживчої кооперації. Зокрема пропонується на базі районних спілок споживчих товариств створити районні споживчі товариства. Така модель організаційної побудови в межах окремої облспоживспілки вже існує. В Черкаській облспоживспілці в усіх районах створені споживчі товариства. Всього ж їх у споживчій кооперації України налічується 95. Це дозволить сконцентрувати трудові, матеріальні і фінансові ресурси в районному масштабі, об'єднати всі галузі діяльності і підпорядкувати їх одній меті, створити умови для маневрування ресурсами. Районні споживчі товариства будуть більш здатними до впровадження досягнень науки, техніки, технології і передового досвіду. Вони будуть більш конкурентноспроможними на ринках.

Управління виробництвом і працею в споживчій кооперації здійснюють голови правлінь споживчих товариств та їх спілок, а також керівники підприємств і організацій споживчої коопе-

рації. В споживчій кооперації України працює велика кількість керівників і спеціалістів, але їх професійна підготовка зорієнтована на роботу в умовах адміністративно - командної системи управління. Перепідготовка цих кадрів з метою оволодіння економічними методами роботи в ринкових умовах є зараз одним із найважливіших завдань споживчої кооперації. Без цього успішний перехід до ринкової економіки, до ринкової системи господарювання неможливий, як і неможливе удосконалення управління працею, доведення його до рівня розвинутих країн світу.

Важливим шляхом підвищення ефективності праці в нашій країні є прискорення науково - технічного прогресу. В процесі управління виробництвом і працею виникають проблеми науково - технічного і організаційно - економічного характеру, без вирішення яких неможливо змінити якість праці та її умови і на цій основі істотно підвищити її ефективність. Щоб досягти нашій країні світового рівня виробництва, їй необхідно розвинути свої продуктивні сили до рівня цивілізованих країн світу. Шлях до цього лежить через науково - технічний прогрес. Це потребує прискорення науково - технічних розробок, які відповідають світовим зразкам і впровадження їх у виробництво та соціальну сферу, підготовки кваліфікованої робочої сили і організації праці на науковій основі. Завдання ускладниться тим, що сьогодні продуктивні сили України знаходяться у зруйнованому стані. Фізичний розпад продуктивних сил випереджає руйнування науково - технічного і інтелектуального потенціалу суспільства. Відбувається масова декваліфікація кадрів виробництва, відплив молоді з галузей науки і техніки. Знижується інтерес до впровадження досягнень

науки і техніки у виробників. В умовах дефіцитності і монополізму отримувати прибуток можна і без впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, за рахунок підвищення цін. В цих умовах проблеми прискорення науково - технічного прогресу стають дедалі гострішими і вимагають свого початкового вирішення. Але можливості України по відновленню своїх продуктивних сил і подальшому їх розвитку вкрай обмежені. Держава і підприємства не мають достатньо коштів для вирішення цих важливих для нашої країни проблем. Для успішного вирішення вказаних проблем перш за все необхідно визначити принципові підходи і ставлення до науково - технічного прогресу.

По - перше, треба виходити з того, що подолання економічної кризи і подальший розвиток нашої країни можливий лише за умови прискореного розвитку науки і техніки та впровадження їх у виробництво.

По - друге, необхідно відмовитися від думки, що науково - технічні проблеми будуть вирішуватися автоматично на основі і в процесі переходу до ринкової економіки. Процес розробки і впровадження досягнень науково - технічного прогресу у суспільне виробництво повинен бути керованим. Проблеми вирішують люди, а ринок може сприяти і сприяти цьому.

По - третє, важливо чітко визначити роль і функції держави і господарюючих суб'єктів в науково - технічній сфері.

Автор дисертаційної роботи вважає, що при умові розробки і реалізації урядом України науково - технічної політики, заснованої на оптимальному поєднанні внутрішніх і зовнішніх джерел розвитку інвестиційного і інноваційного процесу, найближчим часом можуть бути створені реальні передумови для подолання технологічного і технічного відста-

вання нашої країни від розвинутих держав світу і входження на шлях передового науково - технічного прогресу.

В реферованій дисертації зроблено загальний висновок, що лише комплексний підхід до вирішення проблем реформування економіки, а також науково - технічних і організаційно - економічних проблем може забезпечити підвищення ефективності всієї сукупної праці суспільства і добробуту народу України.

ПРАЦІ АВТОРА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Монографії

1. Научные основы исследования эффективности труда. -Полтава: 1989. Деп. в ИНИОН АН СССР. 6,06.89. № 38224. -8,2 п.л.

2. Ефективність праці та шляхи її підвищення в умовах переходу до ринкової економіки. -К.-Ш.: Станица, 1994. 7,36 друк. арк.

II. Статті в журналах і збірниках

1. Трудовые ресурсы и их использование в связи с интенсификацией сельского хозяйства // Вопросы специализации и интенсификации сельского хозяйства. Труды Харьковского сельскохозяйственного института. Том XXXIX. -Харьков: Изд. Харьковского университета, 1966. 0,5 п.л.

2. Организация труда в колхозах // Вопросы научной организации труда в сельском хозяйстве. -Харьков: Изд. Харьковского университета, 1967. 0,5 п.л.

3. Баланс труда в колхозе // Экономика Советской Украины. - 1968. - № 3. 0,3 п.л.

4. Рациональная организация трудовых процессов - важная задача НОТ // Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства. Труды Полтавского сельскохозяйствен-

ного інститута. Том XII. -Полтава: 1969. 0,5 п.л.

5. О понятии и оценке эффективности производства // Экономические науки. - 1976. - № 6. Обзор.

6. Уровень и динамика эффективности производства в колхозах Полтавской области // Пути повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Труды Полтавского сельскохозяйственного института. -Харьков: 1978. 0,5 п.л. / В соавторстве /.

7. Ринок: суть, шляхи і проблеми переходу // Економіка України. - 1992. - № 3. 0,6 друк. арк.

8. Види та інфраструктура ринку // Економіка України. - 1992. - № 4. 0,6 друк. арк.

9. Маркетинг // Економіка України. - № 6. -1992. 0,6 друк. арк.

ІУ. Становлення ринкових відносин в споживчій кооперації України // Економіка України. -1993. -№ 9. 0,6 друк. арк.

ІІ. Економічна природа і перспективи розвитку споживчої кооперації України // Економіка України. -1994. -№ ІУ. 0,6 друк. арк.

ІІІ. Тези доповідей на наукових конференціях

1. Об улучшении использования рабочей силы в колхозах. Тезисы докладов научной конференции Харьковского сельскохозяйственного института. Вып. ІІ. -Харьков: 1966. 0,2 п.л.

2. Использование внутрисменного рабочего времени в колхозах. Тезисы докладов научной конференции Харьковского сельскохозяйственного института. Вып. ІІ. -Харьков: 1966. 0,2 п.л.

3. Необходимость и задачи НОТ в колхозе. Тезисы докладов Всесоюзного симпозиума по научной организации труда в сель-

ском хозяйстве. - Краснодар: 1971. 0,2 п.л.

4. Эффективность социалистического расширенного воспроизводства // Расширенное социалистическое воспроизводство и использование экономических законов. Материалы Республиканской научной конференции. -Олеса: 1975. 0,2 п.л.

5. Некоторые методологические вопросы изучения эффективности производства. Тезисы докладов Республиканской научной конференции по проблемам эффективности производства. -Тернополь: 1977. Обзор.

6. Управление и планирование в системе АПК // Развитие производственных отношений в сфере АПК. Тезисы докладов Республиканской научной конференции. -Львов: 1982. 0,2 п.л.
/ В соавторстве /.

7. Количественная и качественная оценка труда в условиях НТП // Реализация достижений НТП - магистральное направление деятельности потребительской кооперации. Тезисы областной научной конференции. -Полтава: 1986. 0,2 п.л.

8. Эффективность труда работников, занятых на коллективном подряде // Человеческий фактор в аграрной политике КПСС на современном этапе. Тезисы докладов межвузовской научно - практической конференции. -Умань: 1987. 0,2 п.л. / В соавторстве /.

9. Использование показателей эффективности труда в хозяйственном механизме // Совершенствование хозяйственного механизма и ускорение интенсификации социалистической экономики. Тезисы докладов Республиканской научной конференции. - Киев: 1987. Обзор.

10. Интенсивность и эффективность труда // Интенсификация - стратегическое направление социалистического расши-

ренного воспроизводства. Тезисы Республиканской научно - практической конференции. - Донецк: 1989. Обзор.

II. Современные подходы к формированию рыночных трудовых отношений // Развитие производственных отношений и становление новых форм хозяйствования. Тезисы докладов конференции.

-Киев: 1991. 0,2 п.л.

IV. Методична література

I. Програма спецкурсу з основ ринкових відносин і підприємництва "Теорія ринкової економіки і практика переходу України до ринку" // Економіка України. - 1992. - № 3. 0,4 др.арк.

Shevchenko A.F. Labour efficiency and factors of its increasing on the way to free market economy. Dissertation for the Degree of Doctor of economics in Political Economy. - OS.OI.OI. Kyiv University. Kyiv, 1995.

The theoretical research of labour efficiency and the factors of its increasing on the way to free market is done in this dissertation. It is established that a low standard of labour efficiency is formed in the national economy of Ukraine. It is suggested the concrete ways of labour efficiency increasing in the modern conditions.

Шевченко А.Ф. Эффективность труда и факторы ее повышения в условиях перехода к рыночной экономике. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности OS.OI.OI - Политическая экономия. Киевский университет им. Тараса Шевченко. Киев, 1995.

Защищается диссертация, которая содержит теоретические исследования проблемы эффективности труда и путей ее повышения в условиях перехода к рыночной экономике. Установлено, что с точки зрения степени удовлетворения потребностей общества в народном хозяйстве Украины сложился низкий уровень эффективности труда. Предлагаются конкретные пути и способы повышения эффективности труда в современных условиях.

Ключові слова: ефективність праці, підвищення ефективності праці.

Ac 32.263
AB 32.263